

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Я.Ю.Колесник

(аспірант, Херсонський державний університет)

В статті проаналізовані базові науково-теоретичні підходи к проблемі відповідального родительства – психологічний, системний, соціокультурний. Виявлені головні категоріальні признаки відповідальності як методологічної основи відповідального отношения к родительству у учащейся молодежи.

The article analyzes major theoretical views on responsible parenthood (psychological, systemic, sociocultural) and reveals the main categorial signs of responsibility as a methodological foundation of responsible parenthood among young students.

Актуальність проблеми дослідження визначається тим, що стратегія сучасної української держави передбачає одним із основних завдань захист дитини як особистості та її розвиток. У зв'язку з цим загострюється питання відповідального ставлення у сучасної молоді до батьківства, а також реалізації можливостей соціально-педагогічного супроводу цього процесу.

У категорійно-понятійному відношенні проблема відповідального батьківства характеризується тим, що її розробка в соціально-педагогічній науці здебільшого передбачає аналіз лише окремих ознак (навчання батьків відповідального ставлення до прав дитини; формування навичок догляду за дитиною; розвиток індивідуально-психологічних характеристик батька та матері в учнівському віці; взаємодія батьків між собою в процесі виховання дитини; прагнення учнівської молоді до поповнення своїх знань у галузі відповідального й водночас усвідомленого батьківства та ін.), тому вона потребує додаткового опрацювання.

Крім того, означена проблема розробляється у вітчизняній соціально-педагогічній науці переважно щодо молодого подружжя; натомість учнівська молодь, старшокласники залишаються поза увагою науково-теоретичних та експериментально-педагогічних пошуків науковців.

Зауважимо, що проблема відповідальності та відповідального ставлення до батьківства досліджується представниками різних галузей наукового знання – соціологами, філософами, психологами, педагогами. Серед значущих для вивчення феномена відповідальності наукових праць фундаментальністю вирізняються роботи К. Абульханової-Славської, К. Муздибаєва, А. Спіркіна, В. Сафіна, М. Кондратьєва, В. Ільїна та ін.

Метою статті є визначення сутності поняття «відповідальність» як ключового щодо наукового знання про відповідальне батьківство в учнівської молоді, та виокремлення провідних науково-теоретичних підходів до проблеми формування відповідального ставлення до батьківства, що склались у сучасній соціальній педагогіці.

Аналіз наукового фонду засвідчує, що серед базових науково-теоретичних підходів до проблеми формування відповідального ставлення до батьківства вирізняється насамперед системний (на загальнотеоретичному рівні), психологічний та соціокультурний (на конкретно-науковому рівні) підходи.

З позиції **системного** підходу (Б. Ломов, А. Спіркін, В. Сафін та ін.), відповідальність може розглядатися як системне явище у таких аспектах:

- з погляду аналізу відповідальності як якості, що має певні компоненти й способи взаємозв'язку між ними;
- у контексті осмислення відповідальності як багатовимірного явища із властивою йому внутрішньою ієрархією;

- вивчення відповідальності як сукупності протилежностей, що мають системний характер – динамічності й змістовності, особистісного й колективного, біологічного й соціального;

- розкриття індивідуальної специфіки вияву відповідальності у життєдіяльності соціальних груп (1).

Так, А. Спіркін пропонує розглядати відповідальність як систему у зв'язку з тим, що вона має низку компонентів: свободу волі, усвідомлення обов'язку, відповідність нормам поведінки (2, 294). В. Сафін вбачає системність поняття відповідальності в тому, що в ньому присутні мотиваційно-афективна, інтелектуально-когнітивна та діяльнісно-поведінкова складові, що дозволяє говорити про інтегральність самого поняття відповідальності (1). Реалізація цих складових у понятті відповідального батьківства подана в таблиці 1.

Таблиця 1

**Реалізація категорійних складових відповідальності у системній інтерпретації
поняття «відповідальне батьківство»**

Складова відповідальності	Сутність у загальнонауковому контексті	Зміст складової у межах поняття «відповідальне батьківство»
Мотиваційно-афективна	Сприйняття відповідальності як загальнолюдської цінності; формування стійкої мотивації на відповідальну поведінку особистості.	Сформована мотивація до заснування власної сім'ї з дітьми; емоційно-ціннісне ставлення до батьківства як особливого психологічного стану.
Інтелектуально-когнітивна	Засвоєння знань про відповідальність та відповідальну поведінку в соціумі; розширення інформаційного поля відповідальності і формування на цій основі власного бачення відповідальності.	Засвоєння системи знань про батьківство як соціальний, педагогічний та психологічний феномен; реалізація пізнавального інтересу щодо батьківства як ментальної та поведінкової характеристики.
Діяльнісно-поведінкова	Розвиток відповідальної діяльності в різних сферах життєдіяльності особистості; формування відповідальної поведінки під впливом комплексу чинників – соціальних, соціокультурних, психологічних.	Формування в учнівській молоді навичок відповідального батьківства; розвиток поведінкових настанов на відповідальне батьківство в результаті організованого соціально-педагогічного впливу.

Комплексний аналіз проблеми формування відповідального батьківства неможливий без вивчення **психологічних** механізмів цього процесу. Психологічна наука накопичила значні наукові знання стосовно галузі батьківсько-дитячих відносин (М. Хьюстон, В. Штребе, І. Марковська та ін.) (3), комунікативного простору сім'ї (Р. Мей, К. Ізард та ін.), структурно-функціональних характеристик батьківства (В. Крен, І. Кон, Р. Овчарова та ін.) (4), психологічних характеристик відповідальності (А. Бодальов, Г. Крайг, К. Муздибаєв) (5; 6) та ін.

Згідно з усталеним сьогодні психологічним підходом розвиток відповідального батьківства залежить від таких характеристик батьківсько-дитячих відносин, як директивність та ворожість у стосунках – особливо у когнітивному й поведінковому аспектах. Проведені в цьому зв'язку дослідження свідчать, що високий рівень директивності, нав'язливість та прагнення контролювати дитину в усьому призводять до зниження рівня автономності дитини, особливо в операційно-технічній сфері. Натомість партнерські взаємини в родині, визнання особистості дитини, включеність у сімейні стосунки позитивно впливають на автономність (5).

Соціокультурний підхід до проблеми відповідального батьківства представлений у роботах культурологів та соціологів – М.Бахтіна, П.Гуревича, Ю.Ємельянової, М.Скворцова, А.Рижанової та ін.

Культурологічні аспекти відповідального батьківства реалізують ідею про те, що батьківські сценарії і зміст самої категорії батьківства пов'язані з рівнем і типом культури соціуму. У період дорослішання дитина переймає домінуючий сценарій батьківства у суспільстві. При цьому від соціокультурного тла залежить не лише ставлення до дітей, але й до їх появи в сім'ї.

Виходячи з предмета нашого дослідження, формування відповідального ставлення до батьківства в учнівській молоді, його провідні категорії можна представити у вигляді ієрархізованої системи, до якої включено кілька рівнів розгляду категорійно-понятійного поля. Ці рівні відповідають методологічним рівням розгляду досліджуваної проблеми, визначеним у педагогічній науці (С.Гончаренко), а саме: загальнонауковому, загальнотеоретичному та конкретно-науковому. У зв'язку з цим система базових категорій нашого дослідження в їх ієрархії означається таким чином:

1 *рівень* – загальнонаукові поняття: сім'я, відповідальність, соціальна педагогіка;

2 *рівень* – загальнотеоретичні поняття: батьківство, соціальний педагог, професійна підготовка соціальних педагогів;

3 *рівень* – конкретно-наукові поняття: відповідальне ставлення до батьківства, учнівська молодь.

Починаючи розгляд проблеми дослідження із загальнонаукових понять, особливу увагу, безперечно, звернемо на педагогічний зміст поняття «**відповідальність**». Воно віддзеркалене у наукових дослідженнях з філософії, соціології, юриспруденції, психології, педагогіки. Зокрема, розповсюдження це поняття набуло через словосполучення «соціальна відповідальність», «правова відповідальність», «батьківська відповідальність», «професійна відповідальність» тощо. При цьому науковці відзначають, що ці категорії у їхньому трактуванні в різних науках співпадають лише частково. Так, для філософії характерним є вивчення співвідношення свободи і відповідальності; для соціології – визначення характеристик соціальної відповідальності; для юриспруденції – окреслення відповідальності в усіх галузях права і т.п.

У психолого-педагогічній науці проблема відповідальності здебільшого досліджується у таких аспектах:

- як співвідношення свободи й відповідальності в поведінці особистості;
- аналіз особистісної і соціальної відповідальності;
- моральні детермінанти відповідальності;
- відповідальність як дія і діяльність;
- виховання відповідальності;
- відповідальність як особистісна якість та ін.

Так, співвідношення свободи і відповідальності у психолого-педагогічних дослідженнях представлено в працях К.Абульханової-Славської, М.Бахтіна, А.Спіркіна, К.Роджерса та ін. Головні постулати в межах цих наукових розробок можуть бути узагальнені й співвіднесені з поняттям усвідомленого ставлення до батьківства таким чином, як це подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Інтерпретація поняття відповідального ставлення до батьківства у площині категорії відповідальності

Категорійні ознаки відповідальності у психолого-педагогічній та соціально-педагогічній науці	Інтерпретація категорійної ознаки з точки зору відповідального ставлення до батьківства
Особистість має той рівень відповідальності, яким є рівень її свободи у власних діях.	Відповідальне ставлення учнівської молоді до батьківства зростає разом зі зростанням рівня внутрішньої свободи.
Особистість абсолютно вільна лише в реалізації власного замислу і несе	Молода людина має усвідомлювати себе суб'єктом соціально-педагогічної дії

відповідальність за те, що знаходиться в межах її прямого чи опосередкованого впливу.	стосовно свого майбутнього, в тому числі щодо побудови батьківських відносин у власній сім'ї.
Якщо соціальна ситуація розвивається за наперед визначеним сценарієм, то в її межах немає місця відповідальності.	Відповідальне ставлення до батьківства в учнів ефективно формується у випадку їх участі у розробці власних життєвих стратегій на засадах суб'єкт-суб'єктності.
Якщо особистість приймає чужий сценарій як безумовне керівництво до дії, то знижується і рівень відповідальності, і рівень моральної дії.	Нав'язування молодим людям жорстко окресленого сценарію батьківської поведінки призводить до зниження рівня батьківської відповідальності.

З погляду *філософського* осмислення категорії відповідальності можна зазначити, що є суттєві відмінності між «відповідальністю» і «відповідальним ставленням». Як свідчить аналіз наукових джерел (Н.Кузнецова, В.Морозова, В.Прядеїн, В.Сафін, Г.Тульчинський та ін.) (1; 7; 8), відповідальне ставлення – ситуативна характеристика, натомість відповідальність – сутнісна, яка відображає стійку якість особистості. Такі ж категорійні відмінності існують між поняттями «відповідальність» та «соціальна відповідальність», оскільки відповідальність відображає морально-етичні сторони особистості, а соціальна відповідальність – соціально-професійні та соціально-поведінкові. На думку А.Спіркіна, «об'єктивною основою відповідальності людини перед суспільством і самою собою є реальний зв'язок суспільства й особистості, який завжди має суперечливий характер. Існують соціальні норми, але існує й свобода вибору, в тому числі й можливість їх порушувати. Де немає вибору, там немає й відповідальності» (2, 293).

В галузі *етики* відповідальність фундаментально розглядається у роботах В.Знакова, Х.Хекхаузена, К.Хелкама, М.Бахтіна, Є.Пенькова, І.Мар'єнка, В.Кузнецова, В.Морозова, В.Сафіна та ін. Так, В.Сафін цілком справедливо зауважує, що відповідальність стає морально-етичною якістю особистості в тому випадку, якщо вона не може бути довільно змінена людиною за її бажанням (1, 46).

Соціологія розглядає категорію відповідальності у площині реалізації соціально-статусних характеристик, а також ментальності особистості. При цьому науковці (3; 9) тлумачать ментальність не лише як поєднання готовності, настанов на певну поведінку й схильність діяти певним чином, але й поведінку людини в ситуації відповідальної діяльності.

У *психологічній* науці (С.Мещерякова, К.Муздибаєв, В.Прядеїн, Т.Сидорова, М.Кондратьєв, В.Ільїн та ін.) відповідальність розглядається насамперед як якість особистості, що «виявляється на настановному й поведінковому рівні як готовність і як реалізація цієї готовності взяти на себе тягар прийняття рішення і санкцій за невдачу не лише тоді, коли ця активність здійснюється самим відповідальним суб'єктом, але й коли на нього формально чи неформально покладений контроль за виявами групової активності та її наслідків» (9, 249-250). Почасті поняття відповідальності у психологічній науці пов'язується також із вивченням казуальності, що означає близькість до об'єкта; можливість передбачення результату дії; схильність і передбачуваність дії (інтенціональність) (6, 8-10).

Категорійні ознаки відповідальності залежно від галузі науки, в межах якої вона розглядається, представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Категорійні ознаки відповідальності та відповідального ставлення до батьківства в понятійному полі різних наук

Галузь науки	Категорійна ознака відповідальності	Сутність поняття відповідального ставлення до батьківства
Філософія	Відповідальність як усвідомлений вибір людини	Усвідомлення учнівською молоддю власного батьківського вибору як батька і матері своєї майбутньої сім'ї

Соціологія	Відповідальність як соціальна норма	Сприйняття відповідального ставлення до батьківства як схвалюваної суспільством і підтримуваної соціальної норми
	Відповідальність як ментальнісна характеристика	Належність відповідальності у майбутньому батьківстві до структури особистісної ментальності учня-старшокласника
	Відповідальність як показник соціальної зрілості	Визначення рівня відповідального ставлення до батьківства як показника рівня соціальної зрілості старшокласника (старшокласниці)
Етика	Відповідальність як морально-етична норма	Належність відповідального ставлення до батьківства до індивідуальних морально-етичних характеристик учня-старшокласника
Психологія	Відповідальність як психологічна якість особистості	Відповідальне ставлення до батьківства як показник сформованості сукупності індивідуально-психологічних якостей особистості учня
	Відповідальність як поведінкова настанова	Наявність у поведінці старшокласника (старшокласниці) ознак відповідального ставлення до майбутніх обов'язків батька (матері) та їх розвиток під впливом соціально-педагогічного супроводу

Таким чином, розглянувши базові науково-теоретичні підходи щодо поглиблення наукових уявлень про процес формування в учнівській молоді відповідального ставлення до батьківства та категорійні ознаки відповідальності, можемо дійти таких узагальнень:

1) категорія відповідальності становить методологічне підґрунтя категорійно-понятійного поля проблеми формування відповідального ставлення до батьківства в учнівській молоді;

2) провідними науково-теоретичними підходами до досліджуваної проблеми є системний, психологічний та соціокультурний;

3) категорія відповідальності інтерпретується в проблемі відповідального ставлення до батьківства з сутнісно-якісної в діяльнісно-поведінкову.

Перспективи подальших досліджень проблеми відповідального ставлення до батьківства ми пов'язуємо з вивченням усього комплексу категорій і понять визначеної нами ієрархічної структури – «відповідальне батьківство», «учнівська молодь», «підготовка соціальних педагогів» та ін.

1. Сафин В.Ф. Психологическая сущность ответственности личности // Теория и практика формирования коммунистического сознания. – Уфа, 1986.
2. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. – М., 1972.
3. Хьюстон М. Введение в социальную психологию. Европейский подход: Учебник для студентов вузов / пер. с англ., под ред. проф. Т.Ю. Базарова. – М., 2007.
4. Крен В.Ю. Функциональные роли родительства. — М., 2001.
5. Крайг Г. Психология развития. – СПб., 2008.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л., 1983.
7. Кузнецова Н.В. Формирование социальной ответственности у студентов педагогического ВУЗа // Советская педагогика. – 1983. – №5.
8. Прядеин В.П. Ответственность как системное качество личности: Учеб. пособие. – Екатеринбург, 2001.
9. Конратьев М.Ю. Азбука социального психолога-практика: Справочно-энциклопедическое издание. – М., 2007.
10. Мещерякова С.Ю. Психологическая готовность к материнству // Вопросы психологии. – 2000. – № 5.